

Павел Александрович Кротов,
*Российский флот на
Балтике при Петре Великом,*
Историческая Иллюстрация,
Санкт-Петербург 2017,
744 ss. (Библиотека Морского
соборания)

Paweł Krokosz

UNIWERSYTET PAPIESKI JANA PAWŁA II
W KRAKOWIE
ORCID: 0000-0001-9555-3801

W 200. rocznicę urodzin generała Fiedosija Fiodorowicza Wiesiełago (1817–1895), wielkiego XIX-wiecznego historyka i teoretyka rosyjskiej marynarki wojennej¹, światło dzienne ujrzało dzieło wybitnego współczesnego petersburskiego historyka wojskowości Pawła Krotowa, zatytułowane *Flota rosyjska na Bałtyku za Piotra Wielkiego*. Oczywiście, iż zestawienie dat – urodzin jednego historyka i wydania 200 lat później książki innego historyka – dokonane przez piszącego te słowa nie jest tak całkowicie przypadkowe, jak może się z pozoru wydawać. Obydwu uczonych łączy bowiem kilka istotnych kwestii – zainteresowania połączone z ogromną pasją, dzieje carskiej floty wojennej, wielka pracowitość, a przede wszystkim nowatorstwo – u każdego odpowiadające realiom swojej epoki – przygotowywanych przez nich publikacji naukowych. Tych ostatnich obydwaj mają na swoim koncie pokaźną liczbę, przy czym przedmiotem

1 Szerzej o życiu i działalności naukowej F. Wiesiełago zob. П. Головин, *Веселаго (Феодосий Федорович) [w:] Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, т. VI, Санкт-Петербург 1892, s. 95–96; *Веселаго, Феодосий Федорович [w:] Военная Энциклопедия*, В.О. Новицкого, А.В. фон.-Шварца, В.А. Апушкина, Г.К. фон.-Шульца (ред.), т. VI, Санкт-Петербург 1912, s. 333–334.

² P. Krotow jest równocześnie wybitnym znawcą armii lądowej Piotra I i rosyjsko-szwedzkich zmagani wojennych z lat 1700–1721 (wojna północna 1700–1721, wielka wojna północna lub III wojna północna), czego potwierdzeniem jest jedno z jego dzieł poświęcone bitwie pod Połtawą w 1709 r., zob. П.А. Кротов, *Битва под Полтавой. Начало Великой России*, Санкт-Петербург 2014.

³ Ф.Ф. Веселаго, *Очерк русской морской истории*, ч. I, Санкт-Петербург 1875.

naszych rozważań jest książka profesora Państwowego Uniwersytetu w Sankt Petersburgu, poświęcona niezwykle istotnemu przedsięwzięciu, jakim była budowa przez cara Piotra I rosyjskich sił morskich operujących na wodach Bałtyku w 1. ćw. XVIII w.²

Paweł Krotow już na samym wstępie (*Od autora*) podkreśla, że przygotowana przez niego publikacja jest owocem ponad trzydziestu lat trudów pracy naukowej, jednocześnie zastrzegając sumiennie, iż jej treść jest twórczym „dostosowaniem w monograficzny wariant dwóch dysertacji autora” (s. 7) – doktorskiej (*Budowa floty bałtyckiej w pierwszej ćwierci XVIII wieku*, 1987) i profesorskiej (o tym samym tytule co recenzowania książki, 1999). Jednocześnie Krotow podkreśla, że ostatnia kompleksowa rosyjska monografia naukowa omawiająca flotę Piotra I powstała około półtora stulecia temu – był to *Zarys rosyjskiej historii morskiej* (1875) pióra... Fieodosija Wiesielago³. Nie sposób zatem nie zgodzić się z tą konstatacją, gdyż wydana w 2017 r. książka Pawła Krotowa jest imponująca pod wieloma względami – zakresu omówionej problematyki, ilości i różnorodności wykorzystanych materiałów źródłowych (dokumenty archiwalne, mapy, szkice, kalendarze, obrazy, grafiki, medale, artefakty muzealne), co w naturalny sposób przełożyło się na jej objętość wynoszącą blisko 750 stron. W odniesieniu do powyższych kryteriów, decydujących o określeniu dzieła Pawła Krotowa mianem monumentalnego, na pierwszym miejscu należy podkreślić wspomnianą pracowitość Autora, który podczas jego tworzenia wykorzystał ogrom materiałów zdeponowanych w 29 archiwach i bibliotekach rosyjskich. Swoiste wzmocnienie owej bazy źródłowej stanowi wykorzystanie licznych źródeł opublikowanych drukiem, tak rosyjskich, jak i szwedzkich, angielskich, francuskich czy holenderskich. W podobny sposób przedstawia się kwestia dotycząca opracowań i artykułów naukowych – śmiało można rzec, iż Autor dokonał całościowego przeglądu najważniejszych prac i czasopism historycznych – od czasów nowożytnych

do współczesności – poświęconych dziejom marynarki wojennej, w których w naturalny sposób zostały poruszone kwestie bałtyckie. Wykorzystanie materiałów źródłowych i publikacji naukowych znalazło swoje odzwierciedlenie w rzetelnie przygotowanym aparacie naukowym towarzyszącym każdemu z rozdziałów książki. Niezwykle bogaty merytorycznie przekaz wzmacnia ogromna baza ilustracyjna zamieszczona w książce, licząca ponad 230 jednostek w postaci map bitw morskich, szkiców okrętów, grafik i dzieł malarskich z epoki Piotra I (przede wszystkim portretów samego cara i jego współpracowników związanych z budową floty wojennej oraz jego bezpośrednich adwersarzy – króla szwedzkiego Karola XII i jego admirałów), fotografii dokumentów archiwalnych czy też obiektów muzealnych (armat, kotwic), które niegdyś były na podstawowym wyposażeniu okrętów Piotrowej floty.

Pod względem konstrukcji omawiane dzieło zostało przygotowane w sposób logiczny i niebudzący większych zastrzeżeń (pewne braki w tej materii odnotowano w dalszej części recenzji). Książkę otwiera krótki komentarz odautorski (*Od autora*, s. 7–8), w którym został zarysowany charakter i cel publikacji. Następnie znajdują się zasadnicze części pracy w postaci obszernego *Wprowadzenia* (s. 9–63) i dziewięciu mocno rozbudowanych rozdziałów (s. 64–703) – zarówno *Wprowadzenie*, jak i wszystkie rozdziały zostały podzielone na podrozdziały – a kolejno *Zakończenie* (s. 704–716), *Załączniki* (s. 717–719), *Indeks osobowy* (s. 720–734), *Wykaz skrótów* (s. 735–736), *Spis treści* (s. 737–743) oraz krótkie *Streszczenie* w języku angielskim (s. 743).

We *Wprowadzeniu* Autor w bardzo czytelny sposób przybliżył kwestie związane z historią budowy i funkcjonowania floty wojennej w Państwie Moskiewskim do końca XVII w., zarysowując jednocześnie wpływ osoby Piotra I na faktyczny rozwój tego rodzaju sił zbrojnych. Paweł Krotow na podstawie przeanalizowanych przez siebie materiałów źródłowych nie pozostawia złudzeń,

4 Przykładowo: H.G. Garde, *Efterretninger om den danske og norske Sømagt*, Bd. 1, København 1832 (s. 93). I tutaj jest także pewna niekonsekwencja Autora, który w książce powołuje się jedynie na pierwszy tom fundamentalnej pracy Hansa Georga Gardego obejmujący okres do 1700 r., zapominając, że dwa kolejne tomy historyk poświęcił 1. ćw. XVIII w. (tom 3. także czasem późniejszym), czyli okresowi, kiedy rozdziła się rosyjska flota bałtycka, zob. H.G. Garde, *Efterretninger om den danske...*, Bd. 2–3, København 1833. W opracowaniu wykorzystano również inną pracę H.G. Gardego pt. *Den dansk-norske sømagts historie. 1700–1814*, København 1852 (s. 341, 459, 548–549).

5 W przypadku polskiej historiografii poświęconej sprawom morskim wymienione zostały jedynie jednokrotnie dwie starsze publikacje – fundamentalna książka Edmunda Kosiarza poświęcona wojennym działaniom na Bałtyku, zob. E. Kosiarz, *Wojny na Bałtyku X–XIX w.*, Gdańsk 1978 (s. 466) oraz pierwszy tom wydania źródłowego Edmunda Cieślaka i Józefa Rumińskiego, zob. *Raporty rezydentów francuskich w Gdańsku w XVIII wieku*, t. I: (1715–1719), E. Cieślak, J. Rumiński (wyd.), Gdańsk 1964 (s. 549). W drugim przypadku nie sięgnięto do zapisów wydanego cztery lata później tomu drugiego wydanego przez tych samych historyków, zob. *Raporty rezydentów francuskich...*, t. II: (1700–1721), E. Cieślak, J. Rumiński (wyd.), Gdańsk 1968. Jedną z najnowszych prac w historiografii polskiej, której także brakło w recenzowanej publikacji, jest bardzo wartościowa praca Anny Pastorek poświęcona XVII-wiecznej flocie holenderskiej, zob. A. Pastorek, *Holenderska flota wojenna 1639–1667. Organizacja i znaczenie*, Zabrze–Tarnowskie Góry 2014 (w książce znalazła się bogata bibliografia dotycząca poruszanego

iz to właśnie car reformator okazał się inicjatorem i prawdziwym budowniczym rosyjskiej floty wojennej. W dalszej części *Wprowadzenia* znalazła się obszerna krytyka dotychczasowej rosyjskiej historiografii tematu i nieco krótsza – obcej. W tym miejscu czytelnik może mieć pewien niedosyt, gdyż Autor wspomina o publikacjach (źródłach i opracowaniach) szwedzkich, brytyjskich, francuskich, przy czym zupełnie pomija prace historiografii holenderskiej, duńskiej czy polskiej. Jest to o tyle niezrozumiałe, że w dalszej części pracy Autor odwołuje się właśnie do opracowań holendersko-, duńsko-⁴ oraz polskojęzycznych⁵.

Pierwszy z rozdziałów książki, zatytułowany *Miejsce Rosji w systemie wojenno-politycznej „równowagi sił” państw europejskich na przełomie XVII – XVIII wieku* (s. 64–96), wprowadza czytelnika w jakże istotną problematykę dotyczącą kwestii politycznych Starego Kontynentu. W jego ramach Autor charakteryzuje potencjał sił wojennych najważniejszych państw europejskich – Cesarstwa, Francji, Anglii, Republiki Zjednoczonych Prowincji (Holandii) oraz Turcji. Na tym tle szczególne miejsce zajmuje akwen bałtycki, gdzie istotną rolę w XVII w. odgrywały rywalizujące ze sobą Dania i Szwecja, przy czym swoją tam obecność starały się zaznaczyć także inne państwa – Rzeczpospolita i Prusy. Próbę dołączenia do tego grona podjęła także Rosja rządzona przez Piotra I, jednak pierwsze sukcesy związane z wyjściem jej okrętów wojennych na wody pełnomorskie miały miejsce na całkowicie przeciwnym teatrze działań wojennych. W 1696 r. wojska rosyjskie opanowały turecką twierdzę Azow, co stanowiło asumpt do umocnienia pozycji nad Morzem Azowskim (budowa twierdzy i portu monterskiego Taganrog) oraz podjęcia próby uzyskania wyjścia na Morze Czarne. Niemniej jednak, jak zauważa Autor, oczy cara zwrócone były na drugi akwen europejski – Morze Bałtyckie, o które wkrótce podejmie walkę ze swoim północnym sąsiadem.

Problematyka zasygnalizowana przez Pawła Krotowa pod koniec rozdziału pierwszego zostaje w sposób

niezwykle precyzyjny rozwinięta w rozdziale kolejnym – *Początek Wielkiej Wojny Północnej i walka Rosji o wyjście na Morze Bałtyckie* (s. 97–158). Rozdział ten, podzielony na 26 podrozdziałów, w drobiazgowy sposób przybliża przyczyny wybuchu wojny rosyjsko-szwedzkiej 1700–1721 oraz przebieg jej kampanii z lat 1700–1703, kiedy wojska rosyjskie od dotkliwej porażki poniesionej pod Narwą w 1700 r. zdołały przejść do kontrofensywy i uzyskać w 1703 r. upragniony dostęp do Bałtyku. Sukcesy armii Piotra I na tym teatrze działań wojennych zostały osiągnięte dzięki wykorzystaniu jednostek pływających operujących na tamtejszych rzekach i jeziorach. Szczególną uwagę Autor przypisuje podjęciu przez Piotra I szeroko zakrojonej wyprawy odbywającej się w 1702 r. rzekami i łądem do Archangielska, gdzie według doniesień miał lądować desant wojsk szwedzkich⁶.

Szczęśliwie dla armii rosyjskiej kampanie wojenne lat 1701–1703 zakończyły się uchwyceniem ujścia Newy, gdzie niemal natychmiast przystąpiono do budowy twierdzy i miasta Sankt Petersburga – przyszłej stolicy państwa noszącej imię świętego patrona Piotra I. Kończące się sukcesami działania wojenne Rosjan skazane byłyby na niewątpliwą porażkę, gdyby nie posiadali oni dobrze rozbudowanej bazy zaopatrzeniowej. Szeroko pojęte kwestie związane z produkcją broni ręcznej i armat oraz wszelkich materiałów przeznaczonych dla armii lądowej, ale przede wszystkim na potrzeby rodzącej się wówczas carskiej floty wojennej, zawiera rozdział trzeci – *Utworzenie bazy przemysłowej floty bałtyckiej: przedsiębiorstwa i stocznie* (s. 159–206). Należy podkreślić, iż Autor nie pominął tam również informacji związanych z kadrą robotniczą pracującą na potrzeby floty.

Naturalną kontynuację spraw opisanych w rozdziale trzecim stanowi zawartość kolejnej części dzieła – *Budowa floty okrętów i galer nad Bałtykiem (1703–1725)* (s. 207–297). Podobnie jak miało to miejsce uprzednio, rozdział w celu większej przejrzystości został podzielony na ponad dwadzieścia podrozdziałów, w których

tematu). W tym kontekście warto także wspomnieć o innej, wcześniejszej pracy poświęconej XVII-wiecznej flocie francuskiej, opracowanej przez Aleksandrę Dmowską, zob. *Marynarka wojenna Francji w XVII w. Colbert i francuskie Dominium Maris*, Warszawa 2011.

⁶ Zagadnieniu temu Autor poświęcił także osobne dzieło, zob. П.А. Кротов, *Осударева дорога 1702 года: Пролог основания Санкт-Петербурга*, Санкт-Петербург 2011.

omówiono założenie Sankt Petersburga i rozpoczęcie prac zlokalizowanej tam stoczni okrętowej (Admiralicji). Równie istotną rolę odegrały inne miejsca, gdzie budowano tak potrzebne jednostki pływające. Docenić należy fragment rozdziału poświęcony budowie i wyposażeniu galer, przez całą wojnę ze Szwecją stanowiły one bowiem ważną siłę uderzeniową floty rosyjskiej.

W rozdziale piątym pt. *Rosyjska flota bałtycka jako czynnik wspomagający w wojnie (1703–1712)* (s. 207–297) zostały opisane kampanie wojenne młodej floty carskiej na Bałtyku. Cezurę tych działań otwiera pierwsze starcie z silniejszymi jednostkami przeciwnika, do jakiego doszło u ujścia Newy 3 maja 1703 r. Wówczas zamustrowani na pokładach niewielkich jednostek pływających żołnierze rosyjscy, wśród których był sam car, zdołali zdobyć dwa znacznie silniejsze okręty szwedzkie – *Astrild* i *Gedan*. Jednakże w kolejnych latach stroną silniejszą na wodach bałtyckich pozostawali Szwedzi, podejmujący usilne działania mające na celu wyparcie Rosjan z ujścia Newy. W tych zmaganiach stroną zwycięską okazali się Rosjanie, podejmujący zdecydowane kombinowanie lądowo-morskie na wschodnich wybrzeżach Morza Bałtyckiego. Decydujące rozstrzygnięcie na tym teatrze działań przyniósł rok 1710, kiedy opanowano kluczowe twierdze nadbałtyckie przeciwnika – Rygę, Rewel, Parnawę, Arensburg, Kexholm oraz Wyborg. Ostatni z wymienionych stanowił „klucz” do Finlandii, której podbój Rosja rozpoczęła już wkrótce.

Najbardziej rozbudowaną część pracy Pawła Krotowa stanowi rozdział szósty – *Wojna o przełamanie w wojnie morskiej (1713–1714)* (s. 298–342). W aż 40 podrozdziałach znalazły się drobiazgowo opisane lądowo-morskie kampanie wojenne z lat 1713–1714. Zwieńczeniem podjętych wówczas działań (początek już w 1713 r.) była bitwa morska stoczona u półwyspu Hangö Udd 27 lipca 1714 r., podczas której flotylla galer carskich odniosła zwycięstwo nad szwedzkimi okrętami liniowymi. Wydarzenia poprzedzające starcie, samą bitwę, a także jej następstwa

zostały ujęte tak drobiazgowo, iż ta część książki (s. 343–473) może stanowić doskonale skompresowaną, a zarazem najpełniejszą, bo uzupełnioną o nowe materiały źródłowe znalezione przez Pawła Krotowa, monografię tego starcia morskiego⁷.

Rozdział siódmy – *Rola floty w decydującym etapie wojny (1715–121)* (s. 474–559) pracy profesora Państwowego Uniwersytetu w Sankt Petersburgu stanowi naturalną kontynuację przedstawionych przez niego działań wojennej floty rosyjskiej w rozdziale poprzedzającym. Ten fragment, podobnie jak rozdział trzeci, został także podzielony na trzy części – zasadnicze etapy działania floty rosyjskiej przypadające na lata 1715–1718, 1719 oraz 1720–1721. W ten sposób Autor w doskonały sposób przybliżył końcowy etap wojny północnej 1700–1721, kiedy zasadnicze zmagania rosyjsko-szwedzkie zostały przeniesione na terytorium Finlandii i Szwecji właściwej. Dla Piotra I potwierdzeniem siły jego floty bałtyckiej było zwycięskie starcie odniesione w roku 1720 pod Grengam (Granhamn).

Kolejny z rozdziałów (VIII), noszący tytuł *Kompletowanie składu osobowego floty* (s. 560–658), podzielony na 34 podrozdziały, został poświęcony kwestiom związanym z kadrą osobową pełniącą służbę na pokładach okrętów floty carskiej. Autor wyraźnie podkreśla, że wielki wkład w jej rozwój wnieśli cudzoziemcy, przybywający licznie do Rosji na zaproszenie Piotra I. Jednocześnie Krotow obala utrwalony w dotychczasowej historiografii mit, że główna rola w dziele powstania carskiej marynarki wojennej przypadła Holendrom. W przywołanych przez niego źródłach wymieniani są również przybysze z innych krajów europejskich – Duńczycy, Szwedzi, Francuzi, Szkoci, Anglicy, Włosi, Hiszpanie, Grecy, Niemcy (przedstawiciele wielu krajów Rzeszy), a nawet Turcy. Autor, poruszając sprawy dotyczące służby wojskowej, nie zapomniał również wspomnieć o pierwszych szkołach rosyjskich (m.in. Szkoła Matematyczno-Nawigacyjna i Akademia Morska) kształcących kadrę niezbędną do

7 Autor samą bitwę u półwyspu Hangö Udd opisał i wydał w postaci osobnej publikacji w roku 1996, zob. П.А. Кротов, *Гангутская баталия 1714 года*, Санкт-Петербург 1996.

8 Zob. P. Krokosz, *Aspekt religijny w rosyjskich siłach zbrojnych za panowania Piotra I* [w:] *Україна в Центральній Східній Європі*, В. Смолій (відп. ред.), вип. 15, Київ 2015, s. 210–236.

obsługi okrętów. Nie znaczyło to, że Rosjanie w „sprawach morskich” nie kształcili się także poza granicami kraju – we Francji, Anglii, Wenecji czy Hiszpanii. Sporo miejsca Autor poświęcił kadrcie dowódczej i rekruckim poborom do floty wojennej. Niemniej uwadze Profesora uszła niezwykle istotna problematyka związana z posługą pełnioną przez duchownych prawosławnych (także protestanckich) na pokładach okrętów floty wojennej⁸.

Ostatni z rozdziałów (IX) odnosi się do problematyki morskiego ustawodawstwa wojskowego – *Opracowanie przepisów dla floty rosyjskiej: sposoby tworzenia. Charakter interakcji doświadczeń rosyjskich i zagranicznych* (s. 659–703). Autor przybliży w nim proces powstawania najważniejszego aktu prawnego regulującego całość spraw związanych z funkcjonowaniem rosyjskiej floty wojennej, jakim był wprowadzony w życie w roku 1720 *Kodeks Morski*. Nie zapomina on równocześnie, że wielki wpływ na przyjęte w Rosji regulacje karne miały wcześniejsze rozwiązania prawne przyjęte we flocie holenderskiej. W tym celu dokonał porównania wybranych zapisów artykułów karnych holenderskich i rosyjskich. Podobnie uczynił w odniesieniu do duńskich, francuskich i szwedzkich aktów prawnych, które także stanowiły inspirację dla rosyjskich ustawodawców przygotowujących *Kodeks Morski*. Jak Autor słusznie podkreślił, przyjęty w 1720 r. *Kodeks Morski* nie stanowił końca rosyjskich prac kodyfikacyjnych, ponieważ w 1722 r. światło dzienne ujrzały dwa dopełniające go akty prawne – *Regulamin morski* i *Regulamin admiralski*, zwykle pomijane w ogólnej historiografii. Podobnie wygląda kwestia dotycząca tzw. *Regulaminu artyleryjskiego* z 1716 r., określającego parametry artylerii okrętowej.

Pracę zamyka klarownie skonstruowane *Zakończenie* (s. 704–716). Autor odnosi się w nim także do spraw rosyjskiego handlu bałtyckiego, który rozwinął się na tym akwenie (także poza nim) właśnie dzięki budowie floty wojennej. Nie mogło również zabraknąć podsumowania całościowych działań bojowych podejmowanych przez

rosyjskie okręty pełnomorskie i galery w trakcie całej wojny ze Szwecją.

Dopełnieniem bogatego przekazu merytorycznego zawartego we *Wprowadzeniu*, *Zakończeniu* i wszystkich rozdziałach są *Zalączniki* w postaci dwóch tabel – w pierwszej zestawiono czas służby okrętów liniowych floty bałtyckiej wodowanych za panowania Piotra I, natomiast w drugiej zamieszczono wydatki finansowe państwa przeznaczone na zakup i budowę okrętów tej floty w 1. ćw. XVIII w.

Pomimo że książka pod względem merytorycznym wyczerpuje prezentowaną problematykę, nie jest wolna od drobnych niedociągnięć natury konstrukcyjnej. O ile brak zestawienia bibliograficznego, umieszczanego na końcu pracy, można wytłumaczyć aparatem naukowym zamieszczanym przez Autora po każdym z rozdziałów (takie rozwiązania są przyjmowane przez historyków), o tyle nie ma żadnego usprawiedliwienia braku spisu ilustracji i tabel, które znalazły się w książce. Co więcej, znajdujących się tam 16 tabel nie ma w ogóle numeracji, a część z nich nie posiada tytułów. Są to jednak drobne usterki, które można bez trudu wyeliminować w kolejnym wydaniu pracy, nie wpływające zupełnie na jej treść.

Reasumując, publikacja przygotowana przez Pawła Krotowa zasługuje na wielkie uznanie i docenienie, gdyż stanowi obecnie najbardziej obszerną monografię powstania i funkcjonowania rosyjskiej floty bałtyckiej doby panowania Piotra I. Natomiast samego Autora dzieła, niekwestionowanego eksperta dziejów rosyjskiej marynarki wojennej, bez żadnej wątpliwości można nazwać godnym następcą Fieodosija Wiesielągo.

BIBLIOGRAFIA

- Dmowska A., *Marynarka wojenna Francji w XVII w. Colbert i francuskie Dominium Maris*, Warszawa 2011.
- Garde H.G., *Den dansk-norske sømagts historie. 1700–1814*, København 1852.
- Garde H.G., *Efterretninger om den danske og norske Søemagt*, Bd. 1–3, København 1832–1833.
- Kosiarz E., *Wojny na Bałtyku X–XIX w.*, Gdańsk 1978.
- Krokosz P., *Aspekt religijny w rosyjskich siłach zbrojnych za panowania Piotra I* [w:] *Україна в Центральній Східній Європі*, В. Смолій (відп. ред.), вип. 15, Київ 2015, s. 210–236.
- Pastorek A., *Holenderska flota wojenna 1639–1667. Organizacja i znaczenie*, Zabrze–Tarnowskie Góry 2014.
- Raporty rezydentów francuskich w Gdańsku w XVIII wieku*, t. I: (1715–1719), E. Cieślak, J. Rumiński (wyd.), Gdańsk 1964.
- Raporty rezydentów francuskich w Gdańsku w XVIII wieku*, t. II: (1700–1721), E. Cieślak, J. Rumiński (wyd.), Gdańsk 1968.
- Веселаго Ф.Ф., *Очерк русской морской истории*, ч. I, Санкт-Петербург 1875.
- Веселаго, Феодосий Федорович [w:] *Военная Энциклопедия*, В.О. Новицкого, А.В. фон.-Шварца, В.А. Апушкина, Г.К. фон.-Шульца (ред.), т. VI, Санкт-Петербург 1912, s. 333–334.
- Головин П., *Веселаго (Феодосий Федорович)* [w:] *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, т. VI, Санкт-Петербург 1892, s. 95–69.
- Кротов П.А., *Битва под Полтавой. Начало Великой России*, Санкт-Петербург 2014.
- Кротов П.А., *Гангутская баталия 1714 года*, Санкт-Петербург 1996.
- Кротов П.А., *Осударева дорога 1702 года: Пролог основания Санкт-Петербурга*, Санкт-Петербург 2011.
- Кротов П.А., *Российский флот на Балтике при Петре Великом*, Санкт-Петербург 2017.
-